

HET WARE LEVEN IS ELDERS

RUUD WELTEN

HET WARE LEVEN IS ELDERS

Filosofie van het toerisme

Klement / Pelckmans

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl
www.pelckmans.be

© 2013 Uitgeverij Klement, Zoetermeer
Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Marion Rosendahl
Illustratie omslag: Duane Hanson, *Tourists II*, 1988. Fibreglass and mixed media,
with accessories. Life size. Image courtesy of The Saatchi Gallery, Londen.
©Duane Hanson, 1988, c/o Pictoright Amsterdam, 2013.

ISBN 978 90 8687 119 3 (Nederland)
ISBN 978 90 289 7323 7 (België)
D/2013/0055/25
NUR 730

Voor Marinah en Karin

*Het ongeluk van de mens is aan één ding te wijten:
dat hij niet rustig in een kamer kan blijven.*

(PASCAL)

INHOUD

TOERISTENGÈNE	13
Toeristen en filosofen	18
I MAAKT REIZEN WIJZER?	23
Seneca, anti-toerist	23
De bibliotheek uit, de wereld in: de <i>Grand Tour</i>	28
De metafysica en fysica van de toer	31
Rousseau. Een reisgids nodig? Neem een kind mee	35
II NAAR ITALIË! EEN GENEALOGIE VAN HET TOERISME	39
Montaigne, de eerste toerist	43
Goethes <i>Italiaanse reis</i>	53
Stendhal, ' <i>incapable de rester en place</i> '	67
III FENOMENOLOGIE VAN DE TOERISTISCHE BLIK	77
Het sublieme als toeristische ervaring	77
Sartre, de laatste toerist	80
De toerist en de dood	85
Kamer met uitzicht	89
De toeristische blik	93
De collectiviteit van de toeristische blik	100
IV DE TRAGEDIE VAN HET TOERISTENBESTAAN	105
De onttovering van de wereld	105
Reizen vandaag: <i>beam-me-up, Scotty!</i>	106
Pelgrims en toeristen: het ware leven is elders	109
Toerisme als <i>Hinterweltlerei</i>	113

Ik ook naar China! of de collectiviteit van het verlangen	119
<i>Meet the locals</i>	124
Oriëntalisme	130
Ik, toerist?!	137
V IS ER PLAATS VOOR ETHIEK IN EEN VERTOERISTISEERDE WERELD?	147
Zygmunt Bauman, toeristen en vagebonden	147
Een probleem van gastvrijheid	155
Kosmopolitisme als een ethiek van toerisme	159
Gastvrijheid als gift en als claim	167
Derrida en Levinas over gastvrijheid en humaniteit	169
Een goede reis	174
SIGLA	179
NOTEN	181
NAAMREGISTER	197

Alaska vanuit het vliegtuig, eigen foto, 1989

TOERISTENGÊNE

In 1989 maakte ik een reis van twee maanden door Alaska. Ik had een opleiding afgerond en stond aan de vooravond van een professioneel leven. Daartussen lag de zomer. Zoals ontelbaar pas afgestudeerden in de westerse wereld voor en na mij ging ik 'backpacken'. Ik ging niet 'op vakantie' maar 'de wijde wereld in'. Ik zou wat van de wereld gaan zien, mensen ontmoeten en mijzelf overgeven aan overweldigende, nog ongerepte natuur. In Mount McKinley Park, het natuurreservaat waar de Rocky Mountains in uitmonden, hoef je niet veel moeite te doen om *moose* en grizzly's te zien. Ik had mij er van tevoren met behulp van boeken en brochures een voorstelling van gemaakt, evenals van de Alaskanen, de Eskimo's en de indianen. Zo had ik geleerd dat Alaska een bijzondere bevolkingssamenstelling kent. Door de extreme kou verkiezen veel mensen de winter door te brengen in *the lower forty eight*, wat zoveel wil zeggen als: in een van de andere Amerikaanse staten. Zichzelf respecterende 'echte' Alaskanen wonen er het hele jaar. De anderen, Amerikanen of niet, zijn in de ogen van deze Alaskanen toeristen. Maar ondanks het feit dat ik er in de zomerperiode heen ging, wilde ik mijzelf graag als reiziger beschouwen, iemand met *echte* belangstelling. Ik getroostte mij elke moeite om *geen* toerist te zijn, maar 'onder de Alaskanen', beladen met kennis en een open vizier. Ik had gespaard, mijzelf grondig voorbereid en de reis maanden van tevoren geboekt.

Ik had alles gepland, maar wat ik niet had kunnen voorzien, was de rampzalige gebeurtenis die het Alaskaanse volk in diepe rouw zou dompelen, gevolgd door woede en strijdvaardigheid. Op 24 maart, drie maanden voor mijn vertrek, liep de olietan-

ker *Exxon Valdez* op de klippen in de baai Prince William Sound. Eenentwintighonderd kilometer maagdelijke kust werd in de dagen die volgden besmeurd met een dikke, zwarte en stinkende laag ruwe olie. De olievlek strekte zich uit tot achtentwintigduizend vierkante kilometer. Beelden van de natuurramp gingen de wereld over. De baai stond toen nog bekend als een van de laatste volstrekt ongecultiveerde natuurgebieden van de wereld, waar zehonden, otters en zeevogels regeerden. Toen ik drie maanden na deze dramatische gebeurtenis in Alaska arriveerde, trof ik een verslagen volk aan en talloze vrijwilligers die in rubberlaarzen en poncho's met een schepje beetje voor beetje de drab van de rotsen pulkten en dode of met olie besmeurde dieren afvoerden. Toen ik aankwam, waren de schoonmaakacties nog in volle gang. Eenmaal daar werd ik bevangen door de vraag wat ik daar eigenlijk kwam doen. Een olieramp stond niet in mijn *Lonely Planet* reisgids. Alaska voldeed niet meer aan het ideaalbeeld dat ik ervan had gemaakt. Alaska had mij iets te bieden, maar wat had ik de Alaskanen te bieden? Deze ervaring leerde mij in eerste instantie dat ik toch niet de wereldreiziger was die ik zo graag wilde zijn, maar een *toerist*. Ik heb een dag meegeholpen met schoonmaken, en ben daarna in noordelijke richting vertrokken. Ik voelde een soort van schaamte, een toeristengêne.

Waar zijn we eigenlijk naar op zoek wanneer we, bewapend met onze camera en reisgids, de wereld in trekken? Wat zegt het moderne toerisme over de manier waarop we in de wereld zijn? Waarom wilde ik naar Alaska? In die tijd was ik ervan overtuigd dat ik mijzelf zou ontwikkelen wanneer ik zo veel mogelijk zou reizen. In de jaren daarna is deze overtuiging bij mij verdwenen, om plaats te maken voor de gedachte dat ik niet de wereld hoefde af te reizen om wijzer te worden, maar mij in filosofie en literatuur zou moeten verdiepen. Nu denk ik dat voor beide wat valt te zeggen. Maar ik denk nu ook dat het er minder om gaat *dat* we reizen of lezen, maar eerder *hoe*. In wat volgt, wil ik deze verhouding tussen reizen en denken, tussen de toeristische blik en filosofie, nader onderzoeken. Ik ben geïnteresseerd in de toeristische blik, die vol verwachting is en worstelt met de vraag hoe hij zich, heen

en weer kaatsend tussen thuis en elders, tot het andere en het onverwachte heeft te verhouden. Met dit boek pretendeer ik beslist geen wetenschappelijk onderzoek te presenteren. Wat volgt, is niet gebaseerd op kwantitatief onderzoek maar op een filosofisch zelfonderzoek, en verschillende grote denkers en schrijvers begeleiden mij daarbij. Dat is het mooie van het thema 'toerisme': wanneer ik wil weten wat de toerist drijft, kan ik allereerst beginnen bij mijzelf, de toerist die ik zelf ben wanneer ik mijn vrije tijd doorbreng op een andere plaats dan thuis. Bij alles wat ik beweer over 'de toerist' is de lezer dus volledig gerechtigd te denken: *speak for yourself*. Wie ben ik als ik toerist ben? Of misschien: *wat* ben ik als ik toerist ben? Mijn gidsen bij deze vragen zijn filosofen als Montaigne en Sartre, en schrijvers als Goethe en Stendhal, die allen gemeen hebben dat ze fervente toeristen waren en zichzelf met hun schrijven onderzochten. En hoewel hij een van mijn gidsen zal zijn, ga ik niet zo ver als Montaigne, die aan de vooravond van de moderne westerse cultuur ons een ruim vijftienhonderd bladzijdes tellend zelfonderzoek nalaat, *De Essays*, waarin hij de eerste bladzijde besluit met: 'Lezer, ik vorm zelf de stof van mijn boek; u zou wel gek zijn uw tijd te verdoen met een zo frivol en ijdel onderwerp. Vaarwel dus (E 11)*'. Ik wil de lezer wel degelijk uitdagen om ook zichzelf eens te bestuderen wanneer hij op vakantie is of zijn reisplannen maakt. Daarom spreek ik over 'de toerist' en ben mijzelf ervan bewust dat deze benaming niet meer is dan een stereotype. Het gaat mij dus niet om de toeristenindustrie of de toerist als klant, maar over de houding die ikzelf aanneem wanneer ik toerist ben.¹ Ik volg niet zozeer de stappen van Thomas Cook, die het toerisme als bedrijfssector uitvond, maar de blik van een schrijver als Stendhal, die voor het eerst de toeristische blik vanuit zijn eigen ervaring beschreef. Het gaat mij in wat volgt niet om de objectieve, maar juist om de subjectieve beschrijving van toerisme. Filosofisch gezegd: wat voor een subject is de toerist?

De toeristengêne die ik in Alaska ervoer, is voor mij een belangrijk vertrekpunt. Het was voor mij een ervaring die mij er voor het eerst toe dwong om vragen te stellen bij mijn toeristenblik.

* Voor de sigla, zie achter in dit boek.

Er bekruipt mij een zeker ongemak wanneer ik toerist ben. Het is een zekere gène die mij ervan bewust maakt dat ik een potentiekijker ben, maar die eenvoudig onderdrukt kan worden door de mening dat het uiteindelijk *mijn* reis, *mijn* vakantie is, en dat ik, nu ik eenmaal toch op de bestemming ben, er ook het beste van wil maken. Het is dit ongemakkelijke gevoel van het toeristenbestaan dat ik in de bladzijden die volgen serieus wil nemen. Vordat ik naar Alaska vertrok, koesterde ik een misplaatst zelfbeeld: *toeristen, dat zijn de anderen, ik niet, ik ben reiziger.*

Bij deze structurele zelfontkenning van de toerist als toerist zal ik later nog nader blijven stilstaan. Wanneer ik met mijn zestienjarige dochter in het door ons beiden zo geliefde Normandië trek, wanneer ik met haar in de straten van Londen of Berlijn loop, dan fluistert ze mij in de landkaart niet zo opzichtig op straat uit te vouwen en mijn camera niet om mijn nek te dragen, want *dat doen toeristen*. De ervaring die de grondlegger van de sociologie van het toerisme Dean MacCannell in zijn klassieker *The Tourist* beschrijft, is gemakkelijk herkenbaar: ‘*When I was eighteen years old, I returned a date to her home on a little resort-residential island. As the ferry approached the ship, I reached for the ignition key. She grabbed my hand, saying vehemently, “Don’t do that! Only tourists start their cars before we dock!”*’² Dit geeft al aan dat het toeristenbestaan een bepaalde mate van gène oproept. De toerist loopt altijd het gevaar de *Idiot du voyage* te zijn.³ Vaak is hij dat in de ogen van anderen (*bloody tourists*), als hij last heeft van toeristengène is hij dat ook in zijn eigen ogen. De toeristengène overviel mij toen ik de besmeurde kust van Alaska zag, zoals ze ons kan overvallen wanneer we in een derde wereldland straatarme bedelende kinderen tegenkomen, terwijl we genietend van het mooie weer naar een restaurant flaneren. Een paar jaar na Alaska maakte ik een reis door Mexico. Toen ik in Mexico City in mijn steenkolen-Spaans een gerecht bestelde, kreeg ik iets anders dan ik had uitgekozen. Al wijzend op de menukaart maakte ik de ober duidelijk dat hij of ik zich had vergist. Zonder enige discussie en met dezelfde hartelijkheid nam hij het gerecht terug en kwam even later aanzetten met de overheerlijke schotel die ik voor ogen had. Nog even later kwam een blootvoetse man in vossen gehuld

bij mijn tafeltje staan met zijn hand open en met een alles door-dringende vragende blik. Alsof het een zwerfhond was, werd hij door de naar mij zo gastvrije ober weggejaagd. Ik geloof niet dat ik me daarna nog ooit zo gegeneerd heb gevoeld. Gastvrijheid, zo blijkt ook uit deze ervaring, is in het toerisme vaak bijzonder selectief. Deze ervaring, die ik toeristengêne noem, onthult iets waar ik nog op zal terugkomen: hoewel toerisme de mogelijkheid en zelfs vaak de belofte met zich meebrengt iets van andere delen van de wereld te zien en te leren, creëert het vaak ook onbedoelde tegenstellingen. In de ervaring van de toeristengêne worden we ons, al is het soms maar in een enkel moment, bewust van deze tegenstellingen.

Schuilt er meer achter toeristengêne? Onthult het iets over toerisme of over onszelf of onze westerse beschaving? Wil deze gêne ons iets vertellen wat we liever niet willen weten (en zeker niet tijdens onze vakantie)? Schuilt in de erkenning van deze toeristengêne een kiem tot een ethiek van het toerisme? Dat zijn de vragen die ik wil onderzoeken.

Al deze vragen komen uiteindelijk neer op de vraag: wanneer ben ik een goede toerist? De toeristengêne is, wanneer we eraan toegeven, een knagende ervaring die heel fundamentele filosofische vragen uitlokt, zoals: 'doe ik hier wel goed aan?', 'wat is het goede handelen?' en 'wie ben ik'? Verwachten we iets te leren tijdens onze reis? Draagt ons toeristenbestaan bij aan zelfreflectie of staat het dat juist in de weg? Het zijn filosofische vragen waarmee we als toerist geconfronteerd kunnen worden, maar die ons tegelijkertijd buiten het toerisme plaatsen. Toerisme en filosofie lijken moeilijk samen te gaan. Toegegeven, de eerste vragen die bij mij opkomen als ik toerist ben, zijn nog niet zo heel filosofisch van aard. Het zijn vragen als 'wat zoek ik hier eigenlijk?' of 'waarom heb ik dit thuis niet?' of juist: 'is dit het nu waar iedereen zo'n ophef over maakt?' (een ervaring die ik en de meeste mensen hebben wanneer ze *manneken pis* in Brussel zoeken en eindelijk hebben gevonden). Dit boek is een poging om de aanleidingen tot vragen, die toeristische ervaringen met zich meebrengen, serieus te nemen. Het is een poging tot een filosofie van het toerisme.